

Cesta do nevoľníctva

Socialistom všetkých strán

Len zriedka sa stáva, že slobodu akéhokoľvek druhu stratíme celú naraz.

David Hume

Myslím, že slobodu by som miloval v každom čase, ale v čase, v ktorom žijeme, som ochotný ju zbožňovať.

Alexis de Tocqueville

Obsah

Cesta do nevoľníctva po dvanástich rokoch
(Predslov k americkému brožovanému vydaniu z roku 1956)

Predslov k anglickému vydaniu z roku 1944

Úvod

I. Opustená cesta

II. Veľká utópia

III. Individualizmus a kolektivismus

IV. "Nevyhnutnosť" plánovania

V. Plánovanie a demokracia

VI. Plánovanie a panovanie zákona

VII. Riadenie hospodárstva a totalitarizmus

VIII. Kto? Komu?

IX. Zabezpečenie a sloboda

X. Prečo sa tí najhorší dostávajú na najvyššie miesta

XI. Koniec pravdy

XII. Socialistické korene nacizmu

XIII. Totalitári okolo nás

XIV. Materiálne podmienky a ideálne ciele

XV. Budúcnosť medzinárodného poriadku

Záver

Bibliografická poznámka

Doslov: Hayek pre XXI. storočie (Ján Pavlík)

***Cesta do nevoľníctva* po dvanástich rokoch**

Predslov k americkému brožovanému vydaniu z roku 1956

Hoci by táto kniha bola azda v niektorých aspektoch odlišná, keby som mal pri jej písaní na mysli predovšetkým amerických čitateľov, vydobyla si nateraz v tejto krajine pozíciu, ktorá je, hoc aj nečakane, natoľko jednoznačná, že nie je účelné ju prepracovávať. Jej nové vydanie je však po viac ako dvanástich rokoch možno výhodnou príležitosťou vysvetliť jej pôvodný zámer a pripojiť niekoľko komentárov k vonkoncom nepredpokladanému a v mnohých ohľadoch nepochopiteľnému úspechu, ktorý v tejto krajine zožala.

Knihu som písal v Anglicku počas vojnových rokov a bola určená takmer výlučne pre anglických čitateľov. Skutočne, obracala sa prevažne na celkom zvláštnu vrstvu anglických čitateľov. V tom, že som ju venoval “socialistom všetkých strán”, sa neskrýva nijaký nádych výsmechu. Vznikala na základe mnohých diskusií, ktoré sa v predchádzajúcom desaťročí odohrávali medzi mnou a mojimi priateľmi a kolegami, ktorých sympatie sa prikláňali doľava, a pri rozvíjaní argumentácie z týchto diskusií som napísal *Cestu do nevoľníctva*.

Keď sa v Nemecku dostal k moci Hitler, učil som už niekoľko rokov na Londýnskej univerzite, bol som však v úzkom kontakte s udalosťami na kontinente a tento kontakt som si udržiaval až do vypuknutia vojny. Pozorovanie počiatkov a vývoja rôznych totalitných hnutí vyvolalo vo mne pocit, že anglická verejná mienka, najmä medzi tými mojimi priateľmi, ktorí mali na spoločenské otázky “pokrokové” názory, vonkoncom nesprávne chápe povahu týchto hnutí. Dokonca už pred vojnou ma to priviedlo k napísaniu stručnej eseje, v ktorej som konštatoval to, čo sa potom stalo ústredným argumentom tejto knihy. Avšak po vypuknutí vojny som cítil, že toto všeobecne rozšírené nepochopenie politického systému našich nepriateľov, a onedlho aj nášho nového spojenca, Ruska, znamená vážne nebezpečenstvo, ktorému treba vzdorovať systematickejším úsilím. Bolo už tiež úplne zrejmé, že i samotné Anglicko sa po vojne zjavne pustí do experimentovania s tým istým druhom politiky, o ktorom som bol presvedčený, že sa v takej veľkej miere podieľal na zničení slobody inde.

Táto kniha tak postupne získavala podobu akéhosi varovania určeného anglickej socialistickej inteligencii; v dôsledku nevyhnutných vojnou spôsobených výrobných prieťahov kniha konečne vyšla až začiatkom jari 1944. Tento dátum mimochodom vysvetľuje aj príčinu môjho pocitu, že ma vypočujú len vtedy, ak sa budem tak trochu krotiť v komentároch na adresu nášho vojenského spojenca a ak si budem vyberať príklady hlavne z vývoja v Nemecku.

Ako sa zdá, kniha vyšla v priaznivom okamihu, a môžem cítiť len uspokojenie z úspechu, s ktorým sa stretla v Anglicku, z úspechu, ktorý bol z kvantitatívneho hľadiska nemenej významný ako ten neskorší v Spojených štátoch, hoci šlo o úspechy veľmi odlišného druhu. Celkovo bola kniha prijatá v tom duchu, v akom bola napísaná, a tí, ktorým bola hlavne určená, vzali jej argumentáciu veľmi vážne. Hlboký dojem vo mne zanechal hlbavý a vnímavý spôsob, aký voči nej všeobecne uplatňovali ľudia, ktorí museli zistiť, že jej závery sa stavajú proti ich najsilnejšiemu presvedčeniu – výnimku, pravda, tvorili istí vedúci politici labouristickej strany, ktorí akoby chceli ilustrovať moje poznámky o nacionalistických tendenciách socializmu, pretože svoje útoky na knihu odvodzovali z faktu, že ju napísal cudzinec.¹ To isté platí i o ostatných európskych krajinách, v ktorých kniha napokon vyšla; a o jej obzvlášť srdečnom prijatí ponacistickou generáciou v Nemecku. Keď sa výtlačky prekladu, publikovaného vo Švajčiarsku, dostali do tejto krajiny, bola to jedna z nečakaných radostí, ktoré mi jej vydanie urobilo.

Dosť odlišné bolo prijatie knihy v Spojených štátoch, kde vyšla niekoľko mesiacov po anglickom vydaní. Na to, ako by mohla účinkovať na amerických čitateľov, som pri písaní myslel len veľmi málo. Uplynulo dvadsať rokov odvtedy, keď som bol posledný raz v Amerike ako začínajúci ekonóm a v priebehu tohto obdobia som tak trochu stratil kontakt s vývojom amerického myslenia. Nemohol som si byť istý, do akej miery je moja argumentácia priamo relevantná pre americkú scénu a vôbec ma neprekvapilo, keď prvé tri nakladateľstvá, ktorým som knihu ponúkol, ju vskutku odmietli vydať.² Určite bolo najneočakávanejšie to, že po tom, ako knihu vydali jej dnešní nakladatelia, sa čoskoro začala predávať v množstvách doposiaľ bezprecedentných u kníh nezamýšľaných pre ľudovú čitateľskú obec.³ A dokonca ešte viac som bol

¹ Najreprezentatívnejším príkladom britskej kritiky tejto knihy z ľavicového hľadiska je pravdepodobne zdvorilá a úprimná štúdia pani Barbary Woottonovej *Freedom under Planning (Sloboda v podmienkach plánovania)*, Londýn, George Allen & Unwin, 1946. V Spojených štátoch sa často cituje ako účinné vyvrátenie mojej argumentácie, hoci sa nemôžem zbaviť pocitu, že nejdenný čitateľ musí získať dojem, že, ako to vyjadril jeden americký recenzent, "kniha v zásade potvrdzuje Hayekovu tézu" (Chester I. Barnard, *Southern Economic Journal*, január 1946).

² Vtedy som ešte nevedel, ako neskôr pripustila osoba spolupracujúca s jednou z nakladateľských firiem, že to bolo zrejme spôsobené nie pochybnosťami o úspechu knihy, ale politickými predsudkami, ktoré zachádzali tak ďaleko, že označovali knihu ako "nevhodnú pre publikovanie v renomovanom nakladateľstve" (viď v tejto súvislosti tvrdenie Williama Millera citované W. T. Couchom v "The Sainted Book Burners", *The Freeman*, apríl 1955, str. 423, a tiež William Miller, *The Book Industry: A Report of the Public Library Inquiry of the Social Science Research Council*, New York: Columbia University Press, 1949, str. 12).

³ Nemálo z toho bolo dôsledkom zverejnenia zostručnenej verzie tejto knihy v *Reader's Digest*, a ja by som chcel na tomto mieste zložiť verejný hold redaktorom tohto časopisu za nesmierne obratný a taktický spôsob, ktorým to vykonali bez mojej pomoci. Je nevyhnutné, že zhustenie komplexného argumentu do púheho zlomku jeho originálneho rozsahu vedie k určitým zjednodušeniam, avšak urobiť to bez skreslení a lepšie, než by som to bol schopný urobiť sám, je pozoruhodným výkonom.

prekvapený prudkosťou reakcie z oboch politických krídiel – nadmernou chválou, ktorá sa na knihu hrnula z niektorých miest, i vášnivou nenávisťou, ktorú kniha, ako sa zdalo, vyvolala u iných.

Na rozdiel od mojej skúsenosti v Anglicku to vyzeralo tak, že ľudia, ktorým bola kniha v Amerike hlavne určená, ju odvrhli ako zlovoľný a prefikovaný útok na svoje najrýdzejšie ideály; títo ľudia si zjavne nikdy nenašli čas na to, aby si overili jej argumentáciu. Jazyk, používaný v niektorých najnepriateľskejších kritikách, ako aj emócie, ktoré sa v nich prejavovali, boli naozaj dosť mimoriadne.⁴ Avšak sotva ma menej prekvapilo ono nadšené prijatie, akého sa knihe dostalo od mnohých ľudí, o ktorých by som nikdy nepredpokladal, že by čítali knihy tohoto druhu – a od ešte väčšieho množstva tých, o ktorých dosiaľ pochybujem, či si knihu vskutku vôbec prečítali. A musím dodať, že spôsob, akým sa nadšenie príležitostne prejavovalo, mi niekedy živo pripomenul pravdivosť postrehu lorda Actona, že totiž “vo všetkých dobách boli priatelia slobody vzácní, takže za svoje triumfy vďačila menšinám, ktoré víťazili tým, že sa spojili s pomocníkmi, ktorých ciele sa často odlišovali od ich vlastných cieľov; a toto spojenectvo, ktoré je vždy nebezpečné, bolo niekedy katastrofálne.”

Je sotva pravdepodobné, že tieto mimoriadne rozdiely v prijatí knihy na oboch stranách Atlantického oceánu sú spôsobené výlučne rozdielmi národného temperamentu. Odvtedy som sa stále väčšmi utvrdzoval v presvedčení, že vysvetlenie treba hľadať v odlišnostiach intelektuálnej situácie v dobe, keď kniha vychádzala. Problémy, ktorými som sa zaoberal, už dlho prestávali byť v Anglicku i všeobecne v Európe púhymi abstraktnými otázkami. Ideály, ktoré som podrobne skúmaniu, už dávno zostúpili na zem a dokonca aj ich najnadšenejší stúpenci už konkrétne videli niektoré z ťažkostí a netušených výsledkov, ktoré ich aplikácia vytvorila. Písal som teda o javoch, ktoré takmer všetci moji európski čitatelia viac či menej bezprostredne zakúsili, a ja som iba systematicky a konzistentne dokazoval to, čo mnohí už intuitívne tušili. Dezilúzia v súvislosti s týmito ideálmi tu už jestvovala, kritické skúmanie iba spôsobilo, že sa stala hlasnejšou a explicitnejšou.

V Spojených štátoch boli tieto ideály stále ešte čerstvé a oproti Európe virulentnejšie. Ubehlo iba desať alebo dvanásť rokov – nie štyridsať či päťdesiat ako v Anglicku – odvtedy, čo sa touto infekciou nakazila veľká časť inteligencie. A navzdory experimentu známemu ako “New Deal” bolo jej nadšenie pre nový druh racionálne konštruovanej spoločnosti stále ešte

⁴ Každému čitateľovi, ktorý by chcel spoznať ukážku nadávok a invektív, aké sú pravdepodobne unikátne v dnešných akademických diskusiách, odporúčam prečítať si od profesora Hermana Finera jeho spis *Cesta do reakcie* (*Road to Reaction*, Boston: Little Brown & Co., 1945).

nepoškvrnené praktickou skúsenosťou. To, čo na väčšinu Európanov pôsobilo už ako *vieux jeu*, bolo pre amerických radikálov stále ešte jagajúcou sa nádejou na lepší svet, ktorej sa držali a ktorú v sebe pestovali počas veľkej krízy.

V Spojených štátoch sa názory rýchlo menia a už teraz je obťažné si pripomenúť, v akej pomerne krátkej dobe predtým, než *Cesta do nevoľníctva* vyšla, obhajovali ľudia, ktorí onedlho hrali významnú rolu vo verejných záležitostiach, celkom vážne ten najextrémnejší druh ekonomického plánovania a doporučovali napodobniť ruský model. Bolo by dosť ľahké presne uviesť, v ktorej kapitole a v ktorom riadku by bolo možné nájsť príslušné dôkazy, ale poukazovanie na konkrétne osoby by teraz narobilo zlú krv. Stačí sa zmieniť o tom, že v roku 1934 venovala novovytvorená Národná plánovacia rada značnú dávku pozornosti príkladom plánovania, ktoré poskytli štyri krajiny: Nemecko, Taliansko, Rusko a Japonsko. O desať rokov neskôr sme sa naučili o týchto krajinách samozrejme hovoriť ako o “totalitných”, s troma z nich sme vybojovali dlhú vojnu a so štvrtou sme onedlho vstúpili do vojny “studenej”. Stúpenci plánovania v USA však vtedy aj napriek tomu ešte stále rozhorčene odmietali tvrdenie tejto knihy, že totiž politický vývoj v oných krajinách má niečo spoločné s ich hospodárskou politikou. Náhle sa stalo módou popierať, že inšpirácia k plánovaniu prišla z Ruska, a tvrdiť, ako to formuluje jeden z mojich významných kritikov, že je “holým faktom, že Taliansko, Rusko, Japonsko a Nemecko dospeli k totalitarizmu rôznymi cestami”.

Celé intelektuálne ovzdušie v Spojených štátoch tak v čase vydania *Cesty do nevoľníctva* malo taký charakter, že medzi príslušníkmi ostro oddelených skupín musela kniha buď hlboko šokovať, alebo spôsobovať obrovskú radosť. V dôsledku toho navzdory svojmu zjavnému úspechu nemala ten vplyv, aký by som si želal alebo aký mala inde. Je pravda, že jej hlavné závery sa dnes široko akceptujú. Ak pred dvanástimi rokmi mnohým pripadalo takmer ako rúhanie hovoriť, že fašizmus a komunizmus sú púhe varianty toho istého totalitarizmu, ktorý je nutným produktom centrálného riadenia všetkých ekonomických aktivít, potom dnes sa to stalo skoro už otrepanou fráزou. Dokonca sa skoro všeobecne uznáva, že demokratický socializmus je vecou veľmi riskantnou a nestabilnou, zmietanou vnútornými rozpormi a že všade vedie k dôsledkom, ktoré v mnohých jeho stúpencoch vyvolávajú hlboký odpor.

O toto triezve naladenie sa oveľa viac ako táto kniha zaslúžilo to, že sme sa poučili z udalostí, ako aj to, že sa o probléme diskutovalo v populárnejšej rovine.⁵ Ani moja hlavná téza ako taká nebola v čase svojho publikovania

⁵ Najúčinnejšou z nich bola bezpochyby kniha George Orwella *1984*. Jej autor predtým priaznivo recenzoval *Cestu do nevoľníctva* v *The Observer* z 9. 4. 1944.

originálna. Aj keď sa na podobné, avšak skoršie varovania snád' do značnej miery zabudlo, na nebezpečenstvách obsiahnutých v politike, ktorú som kritizoval, sa poukazovalo opäť a opäť. Nech už sú zásluhy mojej knihy akékoľvek, nespočívajú v tom, že som onú tézu znovu prezentoval, ale v trpezlivom a podrobnom skúmaní dôvodov, prečo ekonomické plánovanie bude produkovať takéto nepredvídané výsledky, ako aj v skúmaní procesu, prostredníctvom ktorého sa tieto výsledky realizujú.

Práve preto tak trochu dúfam, že súčasná doba bude v Amerike priaznivejšia pre seriózne premýšľanie o pravdivých argumentoch tejto knihy, než bola doba, v ktorej sa kniha po prvý raz objavila. Verím, že to, čo je v nej dôležité, môže stále ešte konať istú službu, hoci uznávam, že vášnivý socializmus, proti ktorému bola kniha hlavne zameraná – to jest organizované hnutie za uvedomelú organizáciu ekonomického života pomocou štátu ako hlavného vlastníka výrobných prostriedkov – je v západnom svete skoro mŕtvy. Storočie socializmu v tomto zmysle zjavne skončilo okolo roku 1948. Mnohých jeho ilúzií sa vzdali i jeho vodcovia a všade, i v Spojených štátoch, toto pomenovanie samo osebe stratilo veľa zo svojej príťažlivosti. Bezpochyby sa budú robiť pokusy o záchranu tohto pomenovania pre menej dogmatické, menej doktrinárske a menej systematické hnutia. Avšak argumentácia použiteľná proti oným vyhraneným koncepciám spoločenskej reformy, ktoré boli charakteristické pre socialistické hnutia minulosti, môže dnes právom vyzeráť ako boj proti veterným mlynom.

Lež aj keď je vyhranený socializmus pravdepodobne vecou minulosti, niektoré z jeho koncepcií prenikli do celej štruktúry bežného myslenia tak hlboko, že nijaká samol'ubosť sa nedá ospravedlniť. Ak si v západnom svete len málo ľudí želá od základu prebudovať spoločnosť podľa nejakého ideálneho projektu, veľmi mnoho ľudí stále ešte verí v opatrenia, ktoré navzdory tomu, že nie sú zamerané na úplné preformovanie ekonomiky, môžu vo svojich súhrnných účinkoch tento nezamýšľaný výsledok celkom reálne spôsobiť. A dokonca ešte viac ako v dobe, keď som písal túto knihu, platí to, že obhajovanie politiky, ktorú nemožno dlhodobo zmieriť so zachovaním slobodnej spoločnosti, nie je už iba straníckou záležitosťou. Onen guláš pozostávajúci z nezosúladených a často nekonzistentných ideálov, ktorý pod názvom sociálny štát do značnej miery nahradil socializmus ako cieľ reformátorov, treba veľmi starostlivo vytriediť, pokiaľ sa jeho výsledky nemajú priveľmi podobáť výsledkom stopercentného socializmu. Tým nechcem povedať, že niektoré z jeho zámerov nie sú zároveň uskutočniteľné i chvályhodné. Existuje však mnoho spôsobov, ktorými môžeme pracovať v prospech toho istého cieľa, a v súčasnej názorovej situácii tu existuje isté nebezpečenstvo, že naša nedočkavosť túžiacia po rýchlych výsledkoch nás môže priviesť k tomu, že si zvolíme

nástroje, ktoré sú síce účinnejšie vzhľadom na dosiahnutie konkrétnych zámerov, avšak nie sú zlučiteľné so zachovaním slobodnej spoločnosti. Stále silnejúce tendencie spoliehať sa na administratívne donucovanie a diskrimináciu tam, kde by úprava všeobecných zákonov mohla, hoci možno aj pomalšie, privodiť ten istý výsledok, a uchýľovať sa k priamemu štátnemu riadeniu alebo k vytváraniu monopolistických inštitúcií tam, kde by rozvážne použitie finančných stimulov mohlo podnietiť spontánne úsilie, je stále ešte mocným dedičstvom socialistického obdobia, ktoré bude akiste ešte dlho ovplyvňovať politiku.

Práve preto, že v nasledujúcich rokoch nebude politická ideológia zrejme smerovať k jasne definovanému cieľu, ale k zmenám prebiehajúcim postupnými krokmi, má zrejme veľký význam plné pochopenie procesu, prostredníctvom ktorého určité druhy opatrení môžu zničiť základy ekonomiky spočívajúce na trhu a postupne potlačiť tvorivé sily slobodnej civilizácie. Len ak pochopíme, prečo a ako smerujú určité druhy ekonomického riadenia k paralyzovaniu hnacích síl slobodnej spoločnosti a ktoré druhy opatrení sú v tomto smere obzvlášť nebezpečné, môžeme dúfať, že nás spoločenské experimentovanie nezavedie do situácií, ktoré si nikto z nás neželá.

Zámerom tejto knihy je prispieť k riešeniu tejto úlohy. Dúfam, že v terajšej pokojnejšej atmosfére bude prijatá tak, ako bola zamýšľaná, totiž nie ako nabádanie k odporu proti akémukoľvek zdokonaľovaniu alebo experimentovaniu, ale ako pripomenutie, že skôr ako sa vydáme na cestu niekam, odkiaľ sa možno budeme môcť vrátiť späť len s veľkými ťažkosťami, mali by sa akékoľvek úpravy nášho systému podrobiť istým testom. (Testy sú popísané v ústrednej kapitole o panovaní zákona.)

* * *

Nezdá sa, že by tá skutočnosť, že kniha bola pôvodne napísaná s výlučným zreteľom na britskú verejnosť, nejako závažne ovplyvnila jej zrozumiteľnosť pre amerických čitateľov. Je tu ale jeden frazeologický problém, ktorý by som mal vysvetliť, pokiaľ sa chcem vopred vyhnúť nedorozumeniu. Všade používam termín “liberál” v jeho pôvodnom význame, ktorý pochádza z devätnásteho storočia a ktorý je v Británii stále ešte obvyklý. V bežnom americkom používaní však onen termín často znamená pravý opak. To, že slovo “liberál” začalo znamenať obhajobu takmer každého typu štátneho riadenia, bolo súčasťou kamufláže ľavicových hnutí v tejto krajine, ktorým napomáhala tupohlavosť mnohých takých, ktorí v slobodu skutočne veria. Stále mi nejde do hlavy, prečo tí ľudia v Spojených štátoch, ktorí naozaj veria v slobodu, mohli ľavici nielenže dovoliť, aby si privlastnila tento termín, bez ktorého sa skoro

nemožno zaobísť, ale jej dokonca aj pomáhali, a to tak, že ho sami začali používať ako hanlivé označenie. Toto sa javí ako obzvlášť poľutovaniahodné, lebo v dôsledku toho majú mnohí skutoční liberáli sklon označovať sa ako konzervatívci.

Je samozrejme pravda, že v boji proti tým, ktorí veria vo všemocný štát, sa skutočný liberál musí niekedy spojiť s konzervatívcom, a za určitých okolností, ako v súčasnej Británii, má sotva nejakú inú cestu, ako aktívne pracovať v prospech svojich ideálov. Avšak skutočný liberalizmus sa stále ešte odlišuje od konzervativizmu a existuje tu nebezpečenstvo, že sa budú navzájom zamieňať. Aj keď je konzervativizmus nevyhnutným prvkom každej stabilnej spoločnosti, nie je spoločenským programom; svojimi paternalistickými, nacionalistickými a moci sa koriacimi tendenciami sa často väčšmi približuje socializmu než skutočný liberalizmus; a svojimi tradicionalistickými, antiintelektuálnymi a často mystickými sklonmi nebude nikdy, okrem krátkych období rozčarovania, oslovovať mládež a všetkých tých, ktorí veria, že pokiaľ sa tento svet má stať lepším miestom pre život, sú nejaké zmeny žiaduce. Konzervatívne hnutie je už samotnou svojou prirodzenosťou nútené brániť ustanovené privilégia a pri ochrane týchto privilégií sa musí opierať o moc vlády. Podstatou liberálneho postoja je však popieranie všetkých privilégií, pokiaľ sa tomuto slovu rozumie v jeho správnom a pôvodnom význame, to jest pokiaľ označuje stav, v ktorom sa niekomu poskytujú a zabezpečujú práva, ktoré sú pre iných za rovnakých podmienok nedosiadateľné.

Snáď ešte treba niekoľko slov na ospravedlnenie toho, že som dovolil, aby kniha vyšla v úplne nezmenenej forme v časovom odstupe takmer dvanástich rokov. Mnohokrát som sa ju pokúšal prepracovať a je v nej veľa vecí, ktoré by som rád vysvetlil obšírnejšie, formuloval opatrnejšie alebo podoprel väčším počtom príkladov a dôkazov. Avšak všetky tieto pokusy o jej prepracovanie mi iba dokazovali, že by som už nikdy nevytvoril takú stručnú knižku, ktorá by pokrývala takú širokú oblasť problematiky; a nazdávam sa, že práve táto relatívna stručnosť je jej najväčšou prednosťou, nech už by tie ostatné boli akékoľvek. Bol som tak nútený dôjsť k záveru, že pokiaľ budem chcieť k argumentácii pridať čokoľvek, budem sa o to musieť pokúsiť vo osobitných štúdiách. Začal som tak robiť v rôznych esejach, pričom v niektorých z nich možno nájsť hlbšie skúmanie určitých filozofických a ekonomických problémov, než sa tak deje v tejto knihe, kde sa ich len letmo dotýkam.⁶ Špeciálnu otázku, v čom korenia myšlienky, ktoré tu kritizujem, a aká je ich spojitosť s niektorými najsilnejšími a najvplyvnejšími intelektuálnymi hnutiami

⁶ *Individualism and Economic Order (Individualizmus a ekonomický poriadok)*, Chicago, 1948.

našich čias, som komentoval v inej knihe.⁷ A dúfam, že onedlho doplním priveľmi stručnú ústrednú kapitolu tejto knihy obsiahlejším rozpracovaním problematiky vzťahu medzi rovnosťou a spravodlivosťou.⁸

Existuje však predsa len istá téma, v súvislosti s ktorou bude čitateľ právom očakávať, že sa k nej pri tejto príležitosti vyjadrím, a to aj napriek tomu, že bez napísania novej knihy sa dá ešte v menšej miere traktovať adekvátnym spôsobom. O niečo viac než o rok neskôr, ako *Cesta do nevoľníctva* vyšla po prvý raz, mala Veľká Británia socialistickú vládu, ktorá zotrvala pri moci šesť rokov. Otázka, do akej miery táto skúsenosť potvrdila alebo vyvrátila moje obavy, je otázkou, na ktorú sa musím pokúsiť nájsť aspoň stručnú odpoveď. Ak vôbec niečo táto skúsenosť posilnila, bolo to len moje znepokojenie a myslím si, že môžem dodať, že mnohých ľudí, ktorých by abstraktná argumentácia nepresvedčila, poučila práve oná skúsenosť o realnosti ťažkostí, na ktoré som poukazoval. Naozaj, onedlho po tom, ako sa labouristická vláda dostala k moci, sa niektoré z problémov, ktoré moji americkí kritici odmietali brať do úvahy tvrdiac, že sú to len strašiaky, stali hlavnou témou politických diskusií vo Veľkej Británii. Dokonca aj v oficiálnych dokumentoch sa zakrátko s veľkou vážnosťou diskutovalo o nebezpečenstve totalitarizmu vyvolaného politikou ekonomického plánovania. Nieto lepšej ilustrácie pre spôsob, akým inherentná logika vlastnej politiky vhaňala socialistickú vládu proti jej vôli do toho druhu plánovania, ktorý sa jej nepáčil, než možno nájsť v nasledujúcej pasáži z *Hospodárskeho prehľadu za rok 1947* (predloženého ministerským predsedom parlamentu vo februári uvedeného roku) a v jej pokračovaní:

Existuje podstatný rozdiel medzi totalitným a demokratickým plánovaním. Totalitné plánovanie podriaďuje všetky individuálne želania a preferencie požiadavkám štátu. Na realizáciu tohto účelu používa štát voči jednotlivcom rôzne metódy donucovania, ktoré ich zbavujú slobody voľby. Také metódy môžu byť i v demokratickej krajine nevyhnutné počas stavu mimoriadnej núdze v období veľkej vojny. Britský ľud tak zveril svojej vtedajšej vláde právomoc riadiť prácu. Avšak v normálnych časoch ľud demokratickej krajiny svoju slobodu voľby vláde neodovzdá. Demokratická vláda teda musí svoje ekonomické plánovanie vykonávať spôsobom, ktorý jednotlivému občanovi zachováva možné maximum slobody voľby.

Zaujímavé na tomto vyznaní chvályhodných úmyslov je to, že o šesť mesiacov neskôr bola tá istá vláda v mierovom období nútená opäť včleniť do zbierky zákonov všeobecnú pracovnú povinnosť. Závažnosť tejto veci sa sotva znižuje poukazovaním na to, že táto právomoc sa v skutočnosti nikdy

⁷ *The Counter-Revolution of Science (Kontrarevolúcia vedy)*, Glencoe, Illinois, 1952.

⁸ Predbežný náčrt môjho pojatia tejto tematiky publikovala Egyptská národná banka v podobe štyroch prednášok nazvaných *The Political Ideal of the Rule of Law (Politický ideál panovania zákona)*, Káhira, 1955; jeho úplná verzia vyšla v roku 1960 pod názvom *The Constitution of Liberty (Ústava slobody)*.

nepoužila – lebo ak je známe, že úrady disponujú donucovacou mocou, len málokto bude čakať na skutočné donútenie. Dost' ťažko však možno pochopiť, ako mohla vláda zotrvať vo svojich ilúziách, keď v tom istom dokumente vyhlasovala, že teraz má "vláda povedať, aké je najlepšie využitie zdrojov v národnom záujme" a "vytýčiť pre národ ekonomickú úlohu: musí povedať, ktoré veci sú najdôležitejšie a aké by mali byť ciele hospodárskej politiky".

Šesť rokov socialistickej vlády v Anglicku nevytvorilo samozrejme nič také, čo by sa podobalo totalitnému štátu. Avšak tí, čo tvrdia, že to dokázalo neplatnosť tézy *Cesty do nevoľníctva*, naozaj nepostrehli jeden z jej hlavných bodov: že totiž najdôležitejšou zmenou, ktorú vytvára rozsiahle štátne riadenie, je psychologická zmena, premena charakteru ľudí. To je nutne pomalá záležitosť, proces, ktorý trvá nie niekoľko rokov, ale azda jednu alebo dve generácie. Je dôležité, že politické ideály ľudí a ich postoje voči mocenskej autorite sú práve tak dôsledkom ako aj príčinou politických inštitúcií, ktorým sa vo svojom živote podriaďujú. To medziiným znamená, že dokonca ani silná tradícia politickej slobody nie je zárukou, pokiaľ nebezpečenstvo spočíva práve v tom, že nové inštitúcie a nová politika budú podkopávať a postupne ničiť tohto ducha. Tieto dôsledky sa samozrejme dajú odvrátiť, ak sa tento duch včas vzchopí a ak sa ľudia nielenže zrieknu strany, ktorá ich viedla nebezpečným smerom stále ďalej a ďalej, ale aj rozoznajú povahu tohto nebezpečenstva a rezolútne si zvolia iný kurz. Nieto dosiaľ mnoho dôvodov myslieť si, že v Anglicku sa udalosti odohrali týmto spôsobom.

Sotva sa dá mylne usudzovať o zmene, ktorá sa udiala s charakterom britského ľudu, a to nielen pod labouristickou vládou, ale v priebehu oveľa dlhšieho obdobia, počas ktorého sa britský ľud tešil požehnaniam paternalistického sociálneho štátu. Tieto zmeny sa neľahko demonštrujú, ale možno ich jasne pocítiť, pokiaľ niekto v tejto krajine žije. Kvôli ilustrácii odcitujem pár príznačných pasáží zo sociologického prehľadu, ktorý sa zaoberá účinkami nadmerného rozsahu riadenia na mentálne postoje mládeže. Týka sa situácie pred nástupom labouristickej vlády, teda približne obdobia, keď táto kniha po prvý raz vyšla, a zaoberá sa hlavne dôsledkami vojnových regulačných opatrení, ktoré labouristická vláda predĺžila natrvalo:

V meste sa predovšetkým dá vybadať, že oblasť nepovinnej činnosti sa zmenšuje až na nulu. V škole, na pracovisku, cestou tam i späť, dokonca aj v samotnom zariadení a zásobovaní domácností je veľa ľudských činností, ktoré sa normálne môžu a nemusia vykonávať, buď zakázaných, alebo nariadených. Vytvárajú sa zvláštne úrady, nazvané Občianske poradne (*Citizens' Advice Bureaus*), aby poskytovali vodidlo zmäteným ľuďom, ktorí zabúdili v lese pravidiel, a aby tým vytrvalcom, ktorí sa nedajú odradiť, ukazovali niekoľko vzácnych čistín, kde súkromná osoba môže stále ešte voliť. ... [Život mestského mladíka] sa odohráva v takých podmienkach, aby nepohol ani prstom bez toho, že by sa vopred v duchu spýtal, aký je na to predpis. Časový rozvrh

normálneho pracovného dňa u obyčajného mestského človeka by ukázal, že značnú časť svojho bdenia trávi pasívnym vykonávaním činností, ktoré mu boli nariadené direktívami, na tvorbe ktorých sa nepodieľal, ktorých presný zmysel zriedkakedy chápe a ktorých primeranosť nemôže posúdiť... Záver, že mestský mladík potrebuje disciplínu a väčšmi pritiahnúť uzdu, je príliš prenáhlený. Správnejšie je povedať, že v dôsledku predávkovaného riadenia už trpí... Keď sa pozrie na svojich rodičov a starších súrodencov, zistí, že sú rovnako ako on sám spútaní nariadeniami. Vidí, že si na tento stav natoľko zvykli, že len zriedkavo plánujú alebo uskutočňujú z vlastnej iniciatívy nejaké nové spoločenské podujatie či niečo také, v čom by sa odlišovali od ostatných. Neteší sa na nijakú budúcnosť, v ktorej by energická schopnosť prevziať na seba zodpovednosť mohla urobiť nejakú službu jemu alebo ostatným... [Mladí ľudia] musia znášať toľko vonkajšieho a, ako sa nazdávajú, nezmyselného riadenia, že sa snažia nájsť únik a zotavenie v absencii disciplíny, ktorá je taká úplná, ako si len dokážu zariadiť.⁹

Je to azda priveľký pesimizmus, ak sa obávame, že generácia, ktorá vyrástla v týchto podmienkach, asi neodhodí okovy, na ktoré si postupne zvykla? Alebo nepotvrďuje skôr tento popis úplnú pravdivosť de Tocquevillovej predpovede “nového druhu nevoľníctva”, keď

po tom, ako najvyššia moc dostala postupne každého člena spoločenstva do svojho pevného zovretia a podľa svojej ľubovôle si ho spracovala, rozostiera svoje ramená nad celým spoločenstvom. Povrch spoločnosti pokrýva sieťou drobných komplikovaných pravidiel, detailných a uniformných, cez ktoré ani najoriginálnejšie hlavy a najenergickejšie charaktery nemôžu preniknúť a povzniesť sa tak nad dav. Ľudskú vôľu nerobí mohutnejšou, ale naopak ju zmäkčuje, ohýna a usmerňuje; len zriedka núti ľudí konať, ale sústavne ich konanie obmedzuje. Taká moc neničí, ale bráni v existovaní; netyranizuje, ale utláča, vyčerpáva, dusí a otupuje ľudí tak dlho, až je z každého národa len stádo bojzlivých a továrensky organizovaných živočíchov, ktorého pastierom je vláda. – Vždy som si myslel, že nevoľníctvo tohto zákonného, pokojného a mierneho druhu, ktorý som práve popísal, sa môže ľahšie, než sa všeobecne usudzuje, kombinovať s niektorými vonkajšími formami slobody, a že sa môže dokonca samo ustanoviť pod zástavou suverenity ľudu.¹⁰

De Tocqueville iba nevzal do úvahy, ako dlho zostane taká vláda v rukách benevolentných despotov, ak bude akákoľvek skupina násilníkov udržiavať svoju moc bez časového obmedzenia tým ľahšie, čím pohrdavejšie odvrhne všetky tradičné pravidlá slušnosti politického života.

Snáď by som mal čitateľovi pripomenúť aj to, že som socialistické strany nikdy ani neobviňoval z vedomého smerovania k totalitnému režimu, ani voči

⁹ L. J. Barnes, *Youth Service in an English County: A Report Prepared for King George's Jubilee Trust (Služby pre mládež v jednom anglickom okrese: správa pre Výročný fond kráľa Juraja)*, Londýn, 1945.

¹⁰ Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, časť II., kniha IV., kap. vi. Musí sa prečítať celá kapitola, aby sme si uvedomili, s akou prenikavosťou bol de Tocqueville schopný predvídať psychologické dôsledky moderného sociálneho štátu. Mimochodom práve de Tocquevillovo časté poukazovanie na “nové nevoľníctvo” dalo podnet pre názov tejto knihy.

nim nevzniesol podozrenie, že by sa u vodcov starého socialistického hnutia azda mohli prejavovať také sklony. V tejto knihe argumentujem – a britská skúsenosť ma stále väčšmi presviedča, že je to pravda –, že nepredvídané, avšak nevyhnutné dôsledky socialistického plánovania vytvárajú taký stav vecí, v ktorom nadobudnú sily totality prevahu, pokiaľ sa táto politika bude realizovať. Výslovne zdôrazňujem, že “socializmus možno v praxi uskutočniť iba metódami, s ktorými väčšina socialistov nesúhlasí”, a dokonca dodávam, že “starým socialistickým stranám v tom bránili ich demokratické ideály” a že im “chýbala bezohľadnosť, akú si vyžaduje splnenie úlohy, ktorú si zvolili”. Obávam sa, že labouristická vláda vzbudila dojem, že tieto zábrany boli medzi britským socialistami prinajmenšom slabšie, než medzi ich nemeckými socialistickými súdruhmi pred dvadsiatimi piatimi rokmi. Nemeckí sociálni demokrati sa v porovnateľnom období dvadsiatych rokov dvadsiateho storočia v rovnako ťažkých alebo ešte ťažších podmienkach nikdy nepriblížili k totalitnému plánovaniu do tej miery ako britská labouristická vláda.

Keďže tu nemôžem skúmať dôsledky tejto politiky podrobným spôsobom, odcitujem radšej súhrnné úsudky iných pozorovateľov, ktorí snád' budú vyvolávať menšie podozrenie zo zaujatosti. Niektoré z týchto úsudkov, v ktorých sa najväčšmi prejavuje snaha úplne ju zatradiť, v skutočnosti pochádzajú od ľudí, ktorí nedávno predtým boli sami členmi labouristickej strany. Tak pán Ivor Thomas v knihe, ktorá má zjavne za cieľ vysvetliť, prečo vystúpil zo strany, dospieva k záveru, že “z hľadiska základných ľudských slobôd si možno len ťažko vybrať medzi komunizmom, socializmom a nacionálnym socializmom. Vo všetkých prípadoch ide o príklady kolektivistického alebo totalitného štátu... vo svojej podstate je dovŕšený socializmus nielen to isté ako komunizmus, ale sotva sa líši od fašizmu.”¹¹

Najzávažnejším vývojovým trendom je rastúca miera svojvoľného administratívneho donucovania a stále rastúca deštrukcia kedysi starostlivo opatrovaného základu britskej slobody, panovania zákona, a to presne z tých dôvodov, ktoré sú podrobené rozboru v kapitole VI. Tento proces sa začal samozrejme dávno predtým, než sa k moci dostala labouristická vláda, a zvýraznil sa v dôsledku vojny. Avšak pokusy s ekonomickým plánovaním za labouristickej vlády dosiahli až taký stupeň, keď sa už dá pochybovať, či možno ešte povedať, že panovanie zákona v Británii stále prevláda. “Nový despotizmus”, pred ktorým lord predseda Najvyššieho súdu varoval Britov už pred dvadsiatimi piatimi rokmi, nie je už, ako nedávno zaznamenal *The*

¹¹ *The Socialist Tragedy* (Londýn: Latimer House, Ltd., 1949), str. 241 a 242.

Economist, púhym nebezpečenstvom, ale hotovým faktom.¹² Je to despotizmus uplatňovaný vonkoncom svedomitou a poctivou byrokraciou, ktorá úprimne verí, že je to pre dobro krajiny. Predsa však je to svojvoľné vládnutie, ktoré sa svojou praxou vymyká účinnej parlamentnej kontrole; a jej mašinéria by bola rovnako efektívna i vtedy, keby sa namiesto realizácie užitočných účelov, na dosiahnutie ktorých sa dnes používa, realizovali jej prostredníctvom i odlišné účely. Pochybujem, že bolo príliš prehnané, keď nedávno jeden vynikajúci britský právnik pri podrobnej analýze týchto trendov dospel k záveru, že “v Británii dnes žijeme na pokraji diktatúry. Prechod k nej by bol ľahký, rýchly a uskutočnil by sa úplne legálne. V tomto smere sa už podniklo toľko krokov, na čom má vinu úplnosť moci, ktorou dnešná vláda disponuje, ako aj skutočnosť, že neexistujú nijaké reálne zábrany ako napríklad explicitné ustanovenia písanej ústavy alebo existencia účinnej druhej snemovne –, že zostáva urobiť už iba pomerne nevelké kroky.”¹³

Čo sa týka detailnejšej analýzy hospodárskej politiky britskej labouristickej vlády a jej dôsledkov, nemôžem urobiť nič lepšie než odkázať čitateľa na knihu profesora Johna Jewkesa *Plánovanie ako boží súd*.¹⁴ Je to, pokiaľ viem, najlepší rozbor konkrétnych príkladov tých fenoménov, ktoré v tejto knihe traktujem vo všeobecnej podobe. Dopĺňa ju lepšie než čokoľvek iné, čo by som tu mohol dodať, a vyslovuje poučenie, ktorého význam ďaleko presahuje hranice Veľkej Británie.

Aj keby sa vo Veľkej Británii dostala k moci nejaká iná labouristická vláda, nie je teraz pravdepodobné, ako sa zdá, že by sa pustila do experimentovania s rozsiahlym zoštatňovaním a plánovaním. Avšak v Británii, rovnako ako kdekoľvek inde na svete, sa tým, ktorí majú obavy o zachovanie slobody, poskytol v dôsledku neúspešného náporu systematického socializmu čas iba na chvíľkový oddych, počas ktorého bude treba znovu preskúmať naše ambície a odhodiť všetky časti nášho socialistického dedičstva, ktoré predstavujú nebezpečenstvo pre slobodnú spoločnosť. Bez takejto revidovanej koncepcie našich spoločenských cieľov sa i naďalej povlečíme smerom, ktorým by nás jednoznačný socializmus vliekol iba trochu rýchlejšie.

¹² V článku v čísle z 19. júna 1954, v ktorom sa diskutuje o *Správe o verejnej ankete o práve disponovať pôdou...* (*Report on the Public Inquiry Ordered by the Minister of Agriculture into the Disposal of Land at Crichel Down*, Cmd. 9176; Londýn: H. M. Stationery Office, 1954); ide o dokument, ktorý si zasluhuje, aby si ho čo najpozornejšie preštudovali všetci tí, čo sa zaujímajú o psychológiu plánovacej byrokracie.

¹³ G. W. Keaton, *The Passing of Parliament (Smrť parlamentu)*, Londýn, 1952.

¹⁴ *Ordeal by Planning* (Londýn: Macmillan and Co., 1948).

F. A. Hayek

Predslov

k anglickému vydaniu z roku 1944

Keď odborník z oblasti spoločenských vied napíše politickú knihu, je jeho prvou povinnosťou otvorene povedať: Toto je politická kniha. Nie je mojím želaním zakrývať to tým, že by som knihu pomenoval elegantnejšie a ambicióznejšie ako esej zo sociálnej filozofie, čo by som ostatne azda aj mohol urobiť. Nech by však už bol názov akýkoľvek, podstatnou zostáva tá skutočnosť, že všetko, čo bude povedané, je odvodené od určitých najvyšších hodnôt. Dúfam, že v samotnej knihe som adekvátne splnil i druhú, nemenej závažnú povinnosť: objasniť s vylúčením akejkoľvek pochybnosti, aké sú tie najvyššie hodnoty, od ktorých závisí celá moja argumentácia.

Je tu však jedna vec, ktorú by som chcel ešte dodať. Hoci ide o politickú knihu, som si istý, tak ako si len človek vôbec môže byť istý, že myšlienky, ktorým verím a ktoré tu predkladám, nie sú determinované mojimi osobnými záujmami. Nemôžem objaviť nijaký dôvod, prečo by mi ten druh spoločnosti, ktorý sa mi vidí ako žiadúci, mal ponúkať väčšie výhody, než aké ponúka veľkej väčšine ľudí mojej krajiny. V skutočnosti mi však moji socialistickí kolegovia vždy hovoria, že ako ekonóm by som v onom type spoločnosti, proti ktorému sa staviam, mohol zaujať oveľa významnejšie postavenie – samozrejme za predpokladu, že by som sa dokázal prinútiť k tomu, aby som akceptoval ich názory. Cítim s rovnakou istotou, že moja opozícia proti týmto názorom nie je dôsledkom toho, že sa líšia od tých, v ktorých som vyrastal a ktoré ma v mladosti priviedli k tomu, že som si zvolil štúdium ekonómie. Tým ľuďom, ktorí podľa terajšej módy hľadajú súkromné motívy v každom vyjadrení politických názorov, azda smiem povedať, že mám všetky mysliteľné dôvody pre to, aby som túto knihu **nepísal** či **nepublikoval**. Určite urazí veľa ľudí, s ktorými si želám žiť v priateľských vzťahoch; donútila ma odložiť prácu, pre ktorú sa cítim väčšmi kvalifikovaný a ktorej pripisujem väčší význam z dlhodobého hľadiska; a predovšetkým je isté, že vytvorí veľa predsudkov proti akceptovaniu výsledkov mojej oveľa striktnejšie akademickej práce, ku ktorej ma vedú všetky moje dispozície.

Pokiaľ som však aj tak dospel k tomu, že pokladám napísanie tejto knihy za svoju povinnosť, ktorej sa nedá vyhnúť, spôsobil to zvláštny a závažný charakter súčasnej diskusie o problémoch budúcej ekonomickej politiky, čoho si je verejnosť len zriedka vedomá v dostačujúcej miere. Príčinou je skutočnosť, že ekonómovia sú teraz poväčšine už niekoľko rokov pohltení vojnovou mašinériou a umlčaní v dôsledku toho, že zastávajú oficiálne postavenia, takže

verejná mienka sa v týchto otázkach v alarmujúcom rozsahu podriaďuje amatérom a pomätencom, ľuďom, ktorí si prihrievajú svoju vlastnú polievočku alebo ponúkajú na predaj zázračný všeliek vlastnej výroby. Ten, kto má za týchto okolností ešte stále dosť voľného času na písanie literárnych diel, je asi sotva oprávnený nechávať si pre seba obavy, ktoré súčasné tendencie nutne vyvolávajú v mysliach mnohých ľudí, ktorí ich nemôžu verejne vyjadrovať – hoci za iných okolností by som rád prenechal diskusiu o otázkach národnej politiky tým, ktorí majú na to vyššiu kvalifikáciu a väčšie oprávnenie.

Ústredný argument tejto knihy bol po prvý raz načrtnutý v článku nazvanom “Sloboda a ekonomický systém”, ktorý vyšiel v aprílovom čísle *Contemporary Review* v roku 1938 a neskôr bol znovu vydaný v rozšírenej verzii ako jeden z “Pamfletov o verejnej politike” redigovaných profesorom H. D. Gideonsom pre University of Chicago Press (1939). Musím vysloviť svoje poďakovanie redaktorom a vydavateľom oboch týchto publikácií za dovoľenie reprodukovať z nich niektoré pasáže.

Friedrich August von Hayek
London School of Economics,
Cambridge, december 1943

ÚVOD

Len málo objavov vzbudzuje väčšie podráždenie než tie, ktoré obnažujú korene ideí.

lord Acton

Udalosti, ktoré prebiehajú v prítomnosti, sa líšia od histórie tým, že nepoznáme následky, ktoré z nich vzia. Pozerajúc proti prúdu času môžeme zhodnotiť význam minulých udalostí a vystopovať, aké boli následky, do ktorých vo svojom zret'azení vyústili. Avšak keď si história kráča svojou cestou, nie je pre nás históriou. Vede nás do neznámej krajiny a len veľmi zriedka sa nám podarí letmo zahliadnuť, čo sa pred nami rozprestiera. Niečo iné by bolo, keby nám bolo dopriate prežiť tieto udalosti po druhý raz, so znalosťou všetkého toho, čo sme už videli predtým. Ako odlišne by sa nám veci javili, aké dôležité a často alarmujúce by nám pripadali zmeny, ktoré si teraz sotva povšimneme! Je asi šťastím, že človek nemôže nikdy mať túto skúsenosť a že nepozná nijaké zákony, ktorými by sa história musela riadiť.

Hoci sa história skoro nikdy neopakuje, predsa len sa môžeme – a síce práve preto, že nijaký vývoj nie je nevyhnutný – do istej miery poučiť z minulosti, aby sme sa vyhlí opakovaniu rovnakého procesu. Človek nemusí byť prorokom, aby si uvedomoval hroziace nebezpečenstvo. Náhodná kombinácia skúsenosti a záujmu dokáže často odhaliť jednému človeku udalosti z takých aspektov, z akých ich zatiaľ vidia len nemnohí.

Nasledujúce stránky sú produktom skúsenosti, ktorá sa natoľko podobá skúsenosti opakovaného prežitia toho istého obdobia, nakoľko je to len možné – alebo sa aspoň veľmi podobá dvojnásobnému pozorovaniu veľmi podobného myšlienkového vývoja. Zatiaľ čo nie je pravdepodobné, že by bolo možné prežiť túto skúsenosť v jednej krajine, za istých okolností ju možno získať tým, že prežijeme dlhé obdobia za sebou v rôznych krajinách. Aj keď sú vplyvy, ktoré pôsobia na vývoj myslenia vo väčšine civilizovaných národov, do značnej miery podobné, neúčinkujú nutne v tom istom čase alebo s rovnakou rýchlosťou. A tak pri presídlení z jednej krajiny do druhej môže človek niekedy aj dva razy pozorovať rovnaké fázy intelektuálneho vývoja. Schopnosť vnímať sa pri druhom opakovaní obzvlášť zostruje. Keď človek počuje po druhý raz, ako sa vyjadrujú názory alebo ako sa obhajujú opatrenia, s ktorými sa po prvý raz stretol pred dvadsiatimi alebo dvadsiatimi piatimi rokmi, nadobúda to nový

význam ako symptóm celkom určitého trendu. Naznačuje to ak nie nutnosť, tak aspoň pravdepodobnosť toho, že vývoj sa bude uberať podobným smerom.

Teraz treba vysloviť jednu ťažko stráviteľnú pravdu: hrozí isté nebezpečenstvo, že sa u nás bude opakovať osud Nemecka. Nebezpečenstvo nie je, pravda, bezprostredné, a podmienky v Anglicku a Spojených štátoch sú stále ešte natoľko odlišné od tých, ktorých sme v Nemecku v posledných rokoch svedkami, že je až ťažké uveriť, že sa pohybujeme rovnakým smerom. Jednako však, aj keď je to ešte ďaleká cesta, je to cesta, z ktorej sa dá vrátiť tým ťažšie, čím ďalej sa po nej postupuje. Ak aj máme dlhodobo svoj osud vo svojich rukách, z krátkodobého hľadiska sme zajatcami myšlienok, ktoré sme vytvorili. Len keď včas rozpoznáme nebezpečenstvo, môžeme dúfať, že ho odvrátíme.

Nie je to Nemecko Hitlerovo, Nemecko súčasnej vojny, ktorému by sa Anglicko a Spojené štáty doteraz nejako podobali. Avšak tým, ktorí študujú myšlienkové prúdy, sa sotva nepodarí povšimnúť, že tu jestvuje niečo viac ako iba povrchná podobnosť medzi myšlienkovým trendom v Nemecku za poslednej vojny a po nej a medzi súčasným vývojom myslenia v demokratických krajinách. V týchto krajinách teraz určite existuje to isté presvedčenie, že organizácia národa, ustanovená vzhľadom na účely obrany, sa má zachovať, aby sa jej prostredníctvom uskutočňovali účely tvorivé. Je tu to isté pohrdanie voči liberalizmu devätnásteho storočia, ten istý falošný "realizmus" a dokonca cynizmus, to isté fatalistické prijímanie "nevyhnutných trendov". A prinajmenej deväť z desiatich poučení z tejto vojny, ktoré naši najhlučnejší reformátori tak úzkostlivo doporučujú, je presne tými poučeniami, ktoré si práve Nemecko vzalo z predchádzajúcej vojny a ktoré podstatne prispeli ku vzniku nacistického systému. V tejto knihe budeme mať príležitosť uvidieť, že existuje ešte mnoho ďalších aspektov, v ktorých, ako sa zdá, budeme v priebehu takých pätnástich až dvadsiatich piatich rokoch tam, kde sa dnes nachádza Nemecko. Hoci nikto nie je rád, keď sa mu niečo pripomína, predsa len treba povedať, že nie je to tak dávno, čo socialistickú politiku onej krajiny pokrokári všeobecne považovali za príklad hodný napodobnenia, podobne ako o niečo neskoršie sa onou modelovou krajinou, ku ktorej sa obracali zraky pokrokárov, stalo Švédsko. Všetci tí, ktorých pamäť siaha ďalej, vedia, aký hlboký bol účinok vplyvu nemeckého myslenia a nemeckej praxe, aspoň pokiaľ ide o generáciu žijúcu pred prvou svetovou vojnou, na ideály a politiku v Anglicku a v určitej miere i v Spojených štátoch.

Autor tejto knihy strávil približne polovicu svojho dospelého života vo svojom rodnom Rakúsku, v úzkom styku s nemeckým intelektuálnym životom, a druhú polovicu zasa v Spojených štátoch a v Anglicku. V tomto druhom období sa stále viac a viac presviedčal, že aspoň niektoré z tých síl, čo zničili slobodu v Nemecku, pôsobia aj tu, a že chápanie charakteru a zdroja tohto

nebezpečenstva je tu ešte menšie ako vtedy v Nemecku, pokiaľ je to vôbec možné. Stále ešte nie je očividná tá najväčšia tragédia, že totiž v Nemecku to boli často ľudia s dobrými úmyslami, ľudia obdivovaní a považovaní v demokratických krajinách za vzor, ktorí pripravovali cestu, pokiaľ ju dokonca priamo nebudovali, pre sily, ktoré teraz stelesňujú všetko, čo oných ľudí naplnia zhnusením. Naša príležitosť vyhnúť sa podobnému osudu tak závisí od toho, ako budeme čeliť tomuto nebezpečenstvu, a od našej pripravenosti revidovať aj tie naše nádeje a túžby, ku ktorým cítime najväčšiu lásku, pokiaľ by sa ukázalo, že sú zdrojom oného nebezpečenstva. Dosiaľ však existuje len málo známkov intelektuálnej odvahy umožňujúcej pripustiť, že sme sa mýlili. Len málokto sú ochotní uznať, že rozmach fašizmu a nacizmu nebol reakciou na socialistické trendy predchádzajúceho obdobia, ale nevyhnutným dôsledkom týchto tendencií. To je pravda, ktorú väčšina ľudí nechce vidieť, aj keď podobnosť mnohých odpudivých rysov vo vnútornom usporiadaní komunistického Ruska a nacionálne socialistického Nemecka sa všeobecne uznala. Výsledkom je to, že mnohí z tých, ktorí sa považujú za nekonečne povznesených voči bludom nacizmu a úprimne nenávidia všetky jeho prejavy, zároveň pracujú v prospech ideálov, ktorých uskutočnenie by viedlo priamo k obávanej tyranii.

Všetky paralely medzi podobami vývoja v rôznych krajinách sú samozrejme klamné; ja však svoj argument nezakladám v prevažujúcej miere na takýchto paralelách. Ani netvrdím, že tento vývoj je nevyhnutný. Keby bol, potom by nemalo nijaký zmysel niečo písať. Je možné ho odvrátiť, pokiaľ si ľudia včas uvedomia, kam by ich mohlo ich úsilie priviesť. Avšak až donedávna existovala len malá nádej na úspech nejakého pokusu priviesť ich k tomu, aby videli nebezpečenstvo. Jednako sa však zdá, že teraz akoby dozrel čas pre širšiu diskusiu o celom probléme. Nielen preto, že existencia problému sa teraz uznáva v oveľa širšom rozsahu; sú tu tiež osobitné dôvody, ktoré v tejto kriticknej situácii naliehavo vyžadujú, aby sme tomuto problému odhodlane čelili.

Možno sa vyskytne námietka, že nie je vhodný čas na to, aby sa verejnosti predkladal problém, s ktorým sa spájajú také ostré názorové konflikty. Avšak socializmus, o ktorom hovoríme, nie je straníckou záležitosťou, a otázky, o ktorých diskutujeme, majú len veľmi málo spoločné so spornými otázkami medzi politickými stranami. To, že niektoré skupiny by chceli menej socializmu než druhé, že niektorí chcú socializmus hlavne v záujme jednej skupiny a druhí zasa v záujme inej, sa nášho problému netýka. Dôležité je to, že ľudia, ktorých názory teraz ovplyvňujú vývoj v demokratických štátoch, sú do istej miery všetci socialistami. Ak aj už nie je v móde zdôrazňovať, že “teraz sme všetci socialistami”, je to len preto, že tento fakt je až priveľmi samozrejmý. Sotva niekto pochybuje, že musíme pokračovať v ceste k socializmu, a väčšina ľudí sa iba snaží podriadiť tento pohyb záujmom určitej triedy či skupiny.

Je to tak preto, že si skoro všetci želajú, aby sme sa týmto smerom pohybovali. Neexistujú však nijaké objektívne fakty, kvôli ktorým by to bolo nevyhnutné. Neskôr budeme musieť povedať niečo o domnelej nevyhnutnosti “plánovania”. Hlavnou otázkou však je, kam nás tento pohyb zavedie. Je možné, že keby ľudia, ktorých presvedčenie dáva tomuto pohybu impulz, akému sa nedá vzdorovať, začali vidieť to, čoho sa obávajú zatiaľ len niektorí, že by s hrôzou ustúpili a vzdali sa hľadania, v ktorom sa počas polstoročia angažovalo toľko ľudí dobrej vôle? Kam nás toto všeobecné presvedčenie našej generácie zavedie, nie je problémom pre jednu stranu, ale pre každého z nás – je to problém, ktorý má momentálne najväčší význam. Je možné si predstaviť väčšiu tragédiu než tú, ktorá sa odohráva vtedy, keď sa snažíme uvedomele vytvárať našu budúcnosť v súlade s vysokými ideálmi, a pritom v skutočnosti mimovoľne uskutočňujeme pravý opak toho, čo bolo predmetom nášho úsilia?

Existuje jeden stále naliehavejší dôvod v prospech toho, aby sme sa práve teraz seriózne pokúsili o pochopenie síl, ktoré vytvorili nacionálny socializmus: umožní nám to pochopiť nepriateľa, s ktorým bojujeme, i problémy, o riešení ktorých sa v tomto boji rozhoduje. Nedá sa poprieť, že existuje len veľmi nízky stupeň poznania pozitívnych ideálov za ktoré bojujeme. Vieme, že bojujeme za slobodu utvárať svoj život podľa vlastných predstáv. Nie je to málo, ale nestačí to. Nestačí to dodať nám pevnú vieru, ktorú potrebujeme, aby sme odolali nepriateľovi, ktorý používa propagandu ako jednu zo svojich hlavných zbraní, a to nielen v tej najkrikľavejšej, ale aj v tej najrafinovanejšej podobe. Ešte menej to postačuje, pokiaľ máme čeliť tejto propagande medzi ľuďmi žijúcimi v krajinách pod jeho kontrolou a všade, kde vplyv jeho propagandy nezmyselne zároveň s porážkou mocností Osi. Nestačí to, pokiaľ máme ukázať ostatným, že to, za čo bojujeme, si zaslúži ich podporu, nestačí to na to, aby sme sa tým dali viesť pri budovaní nového sveta, chráneného pred nebezpečenstvami, ktorému ten starý podľahol.

Je poľutovaniahodnou skutočnosťou, že demokratické štáty vo svojom predvojnovom styku s diktátormi, rovnako ako vo svojich pokusoch propagovať ciele svojej vojny a v diskusiách o nich dali najavo svoju vnútornú neistotu, ako aj to, že nemajú jasné ciele, čo možno vysvetliť iba tak, že sami dostatočne neporozumeli svojim ideálom a povahe rozdielov, odlišujúcich ich od nepriateľa. Na sčesť nás zaviedlo práve tak to, že sme odmietli uveriť, že nepriateľ bol úprimný, keď vyjadroval tie presvedčenia, ktoré sme s ním zdieľali, ako aj to, že sme uverili v úprimnosť niektorých jeho iných tvrdení. Vari ľavicové rovnako ako pravicové strany nepodľahli omylu, keď verili, že nacionálne socialistická strana je v službách kapitalistov a proti všetkým formám socializmu? Existovali snáď vôbec nejaké rysy Hitlerovho systému, ktoré by sa neboli stali predmetom odporúčaní prichádzajúcich k nám z

najnečakanejších miest a požadujúcich, aby sa pre nás stali vzorom, pričom si autori týchto odporúčaní nijako neuvedomovali, že ide o integrálnu súčasť oného systému, o niečo, čo je nezlučiteľné so slobodnou spoločnosťou, v zachovanie ktorej dúfame? Množstvo nebezpečných chýb, ktoré sme urobili pred vypuknutím vojny i potom, pretože sme nepochopili protivníka, vyvoláva údes. Takmer sa zdá, akoby sme ani nechceli chápať vývoj, z ktorého vzišiel totalitarizmus, lebo také pochopenie by mohlo zničiť niektoré z našich najdrahších ilúzií, na ktorých sme sa rozhodli lipnúť.

V našom počínaní proti Nemcom nebudeme nikdy úspešní, pokiaľ nepochopíme charakter a rozrastanie sa ideí, ktorými sa teraz nechávajú viesť. Teória, ktorá sa stále znovu predostiera, že totiž Nemci ako takí sú zlí vo svojej prirodzenosti, sa dá sotva obhájiť a rozhodne nie je ozdobou tých, ktorí sú jej stúpencami. Zneuctúje dlhý rad anglosaských mysliteľov, ktorí si v minulých sto rokoch s potešením osvojovali to najlepšie, a nielen to najlepšie, z nemeckého myslenia. Ignoruje fakt, že keď John Stuart Mill písal pred osemdesiatimi rokmi svoju veľkú esej *O slobode*, jeho inšpirácia väčšmi než od kohokoľvek iného pochádzala od dvoch Nemcov – Goetheho a Wilhelma von Humboldta¹⁵ – a zabúda na skutočnosť, že z dvoch intelektuálnych predchodcov nacionálneho socializmu, ktorí patrili medzi najvplyvnejších – Thomasa Carlyla a Houstona Stewarta Chamberlaina – bol jeden svojím pôvodom Škót a druhý Angličan. Vo svojej hrubších formách robí tento názor hanbu svojím stúpencom, pretože si ich hlásaním osvojujú najhoršie rysy nemeckých rasových teórií.

Problém nespočíva v otázke, prečo sú Nemci zlí ako takí – vrodeneho zla nemajú pravdepodobne viac ako ostatní –, ale v tom, že treba určiť okolnosti, ktoré počas posledných sedemdesiatich rokov umožnili progresívny nárast a konečné víťazstvo určitého súboru myšlienok, a príčiny toho, že toto víťazstvo vynieslo na vrchol tie najhoršie elementy spomedzi Nemcov. Púha nenávisť obracajúca sa proti všetkému nemeckému namiesto toho, aby sa zamerala proti určitým myšlienkam, ktoré teraz ovládajú Nemcov, je navyše veľmi nebezpečná, lebo zaslepuje tých, ktorí sa ňou nechávajú ukolísat' zoči-voči reálnemu nebezpečenstvu. Treba sa obávať, že tento postoj je často len únikom istého druhu, spôsobeným neochotou spoznať tendencie, ktoré sa neobmedzujú len na Nemecko, a nechujú preskúmať, a pokiaľ to bude nutné, i zavrhnúť presvedčenia, ktoré sme od Nemcov prevzali a ktoré nás klamú práve tak, ako klamali Nemcov. Je to dvojnásobne nebezpečné, pretože tvrdenie, že len zvláštna skazenosť Nemcov zapríčinila nacistický systém, bude pravdepodobne

¹⁵ Keďže niektorí ľudia možno budú toto tvrdenie považovať za prehnané, stojí snáď za to uviesť svedectvo lorda Morleyho, ktorý vo svojich *Pamätiach (Recollections)* hovorí o "potvrdenom fakte", že hlavný argument eseje *O slobode* "nie je pôvodný, ale pochádza z Nemecka".

fungovať ako ospravedlnenie, keď sa nám budú vnucovať inštitúcie, ktoré túto skazenosť produkujú.

Interpretácia vývoja v Nemecku a Taliansku, ktorá sa bude prezentovať v tejto knihe, sa veľmi odlišuje od interpretácie, ktorú predkladajú mnohí zahraniční pozorovatelia i väčšina exulantov z týchto krajín. Ak je však táto interpretácia správna, vysvetlí aj príčinu toho, že pre väčšinu exulantov a zahraničných korešpondentov anglických a amerických novín, ktorí majú prevážne socialistické názory, je takmer nemožnosťou vidieť tieto udalosti v patričnej perspektíve.¹⁶ Povrchný a mätúci názor, ktorí vidí v nacionálnom socializme iba reakciu, podnietenú tými, ktorých privilégia a záujmy boli ohrozené vzostupom socializmu, podporovali prirodzene všetci, ktorí sa napriek tomu, že sa svojho času na myšlienkovom prúde vedúcom k nacionálnemu socializmu aktívne podieľali, v určitom momente tohto vývoja zastavili a kvôli konfliktu s nacistami, do ktorého sa v dôsledku toho dostali, boli nútení opustiť svoju krajinu. Ale fakt, že boli z hľadiska svojho počtu jedinou významnou opozíciou voči nacistom, neznamená nič viac, než že sa v širšom slova zmysle prakticky všetci Nemci stali socialistami, a že liberalizmus v starom význame bol vytlačený socializmom. Ako sa nádejame ukázať, existenčný konflikt medzi nacionálne-socialistickou "pravickou" a "ľavicovou" v Nemecku je konfliktom takého druhu, aký vždy vznikne medzi súperiacimi socialistickými frakciami. Ak je táto interpretácia správna, potom to predsa len znamená, že mnohí spomedzi týchto socialistických utečencov, hoci majú tie najlepšie úmysly na svete, svojím lipnutím na svojich presvedčeniach teraz pomáhajú viesť svoju adoptívnu vlasť po rovnakej ceste, akou prešlo Nemecko.

Viem, že mnohí z mojich anglosaských priateľov boli niekedy až šokovaní polofašistickými myšlienkami, príležitostne vypočutými od nemeckých utečencov, ktorých nefalšované socialistické presvedčenia boli niečím, o čom sa vôbec nedalo pochybovať. Ale zatiaľ čo to títo pozorovatelia pripisovali faktu, že sú to jednoducho Nemci, skutočné vysvetlenie spočíva v tom, že ide o socialistov, ktorí sa na základe svojej skúsenosti dopracovali vo svojom socialistickom vývoji o niekoľko štádií ďalej než socialisti v Anglicku a Amerike. Je samozrejme pravda, že sa nemeckí socialisti mohli doma oprieť o

¹⁶ To, v akej veľkej miere môžu byť názory na celú jednu krajinu, vyjadrované na všetkých možných miestach i najkonzervatívnejšími ľuďmi, podfarbené prevládajúcou ľavicovou optikou zahraničných korešpondentov, nachádza dobrú ilustráciu v názoroch na vzťahy medzi Veľkou Britániou a Indiou, ktoré takmer všeobecne zdieľajú Američania. Angličan, ktorý by chcel vidieť udalosti na európskom kontinente v patričnej perspektíve, musí seriózne vziať do úvahy možnosť, že jeho názor môže byť deformovaný presne rovnakým spôsobom a z rovnakých dôvodov. V žiadnom prípade to nie je myslené ako pochybnosť o úprimnosti názorov anglických a amerických zahraničných dopisovateľov. Avšak každý, kto pozná povahu tých miestnych kruhov, s ktorými sa zahraniční dopisovatelia dostávajú najskôr do úzkeho kontaktu, nebude mať ťažkosti pri pochopení, aký je zdroj tohto skreslenia.

niektoré rysy pruskej tradície; a táto príbuznosť medzi prušiactvom a socializmom – v jednom i v druhom sa Nemci preslávili – len ešte viac posilňuje naše hlavné tvrdenie.¹⁷ Bolo by však chybné, keby sme si mysleli, že príčinou totalitarizmu sú skôr špecificky nemecké než socialistické prvky. To, čo má Nemecko spoločné s Talianskom a Ruskom, nie je prušiactvo, ale prevaha socialistických názorov – a nacionálny socializmus vzišiel z nás, a nie z tých tried, ktoré boli nositeľkami prušiactva, pretože práve tieto triedy mali v rámci pruskej tradície privilegované postavenie.

¹⁷ To, že skutočne existuje určitá príbuznosť medzi socializmom a organizáciou pruského štátu, uvedomele budovaného zhora tak ako v nijakej inej krajine, je nepopierateľné a otvorene to uznávali už raní francúzski socialisti. Už dávno predtým, než sa socializmus devätnásteho storočia inšpiroval ideálom riadenia celého štátu podľa rovnakého princípu, akým sa riadi jediná továreň, nariekal pruský básnik Novalis nad tým, že “nijaký iný štát nebol nikdy spravovaný ako jediná továreň do takej miery ako Prusko po smrti Friedricha Wilhelma”. (Por. Novalis [Friedrich von Hardenberg], *Glauben und Liebe, oder der König und die Königin* [Viera a láska alebo Kráľ a kráľovná], 1798.)